

VIII.

A vallásos tapasztalat, mint közvetlen bizonyíték.

Waterhouse vallás-filozófiájában megkülönböztet kétféle Isten-bizonyítékot. Az egyik fajta bizonyíték pusztán következtetésen alapszik, a másik közvetlen tapasztalaton. Mindazok a bizonyítékok tehát, melyeket az előbbi fejezetekben bemutatunk következtetések alapuló bizonyítékok. Mert bizonyos dolgok a világegyetemben így történnek, vagy mert ilyen és ilyen természetűek, mert másképpen azokat megmagyarázni nem lehet, következésképpen valamire, ami mindenkinek magyarázatát, értelmét adja. »Ha nincs közvetlen tapasztalatunk a valóságról, olyan amely nem következtetés, aminek az alapján következtetünk, a következtetés láncát nem rögzíthetjük szintén következtetéshez«. ¹ Mindazonáltal ne kisebbítsük az értékét a már felsorolt bizonyítékoknak. Lehet, hogy a fenti megjegyzésnek igaza van, hogy minden következtetés feltételez egy kiinduló pontot, ez esetben azt, hogy a következtető már ismeri Istennek legalább a fogalmát akkor, amikor a tényeket vizsgálni elindul azért, hogy azokból következtetéseket vonjon. Ez azonban csak erősítheti bizonyítékainkat. Erősíti még akkor is, ha bárki azzal a váddal áll elő, hogy a következtetések pusztán feltevéseken, hipotéziseken alapúlnak. Dr. Jevons szerint: »ezek a feltevések ugyanolyan-szerű hipotézisek, amilyenekkel a tudomány dolgozik, amilyeneket a tudomány maga is hasznosaknak ismer, de amelyeket bizonyítani nem tud«. ² A tudomány pl. rendületlenül hisz abban, hogy az erő, energia megmarad, konzerválódik; ezt törvénynek ismeri el, ennek alapján kísérleteket folytat, de azt bebizonyítani nem tudja.

A vallásos tapasztalat által szolgáltatott bizonyítékok közvetlen bizonyítékoknak vehetők. A következőkben tehát a köz-

¹ „Phil. of Rel. Exp.“ 103. lap.

² „The Idea of God“ 203. lap

vetlen, intuicionális bizonyítékot fogjuk megvitatni. Kérdezhetné valaki, hogy van-e valami közvetlen, tapasztalati bizonyíték egy olyan objektívum létezésére, amelyet az előbbi fejezetben feltételeztünk.

A misztikusok egyöntetűen vallják, hogy tapasztalataik leírhatatlanok s mégis sokszor a legnagyobb folyékonysággal és szabatosággal beszélnek, illetve írnak le azokat. Mindazonáltal nem egyszer kijelentik, mint Pál apostol¹ is tette, hogy a szavak nem tudják visszaadni érzelmeiket. Némelykor az érzelmek jelképes és képzeleti tájai felé irányúlnak elbeszéléseik, máskor mély filozófiai okoskodásokkal próbálnak kifejezést adni látomásaik tartalmának. Azonban egyik esetben sem fér kétség ahhoz, hogy tapasztalatuk teljesen valóságos, azokat egészében és részleteiben az érzelem hatja át s általában ez élmények elütőek a mindennapi élettel kapcsolatos lelki hatásoktól. Grensted legújabb könyvében² idéz egy ilyen vallásos élményt, melynek átélője a következőket mondja: »E tapasztalásban, mivel sem az érzékek, sem a képzelet nem jut szerephez, sem a formáját, sem a képét nem találjuk meg annak a különleges, édes valójú bölcsességnek, mely oly tisztán a lélek kellős közepéhez érkezik. Az isteni beszédnek ez a sajátos módja. Mennél megfoghatatlanabb, szellemibb és érzékfelettibb, annál inkább közvetlenebb és annál inkább van hatással különös módon külső és belső én-ünkre«. Annak ellenére azonban, hogy a tapasztalások, belső élmények természete ilyen szétfolyó, érzelemteli, megfoghatatlan, a misztikusok hiszik, hogy ez egy új ajtó, melyen át világunkba új ismeretet lehet behozni. James³ szerint olyan állapot ez, amely betekintést enged azokba a titkos, lepecsételt igazság-mélységekbe, amelyeket az intellektus, az értelem megközelíteni nem tud. Felvilágosodások ezek, revelációk, melyeknek jelentőségük és fontosságuk van, annak ellenére, hogy nem mindig tisztán érthetőek. Aki átment ilyen élményen, azt megmagyarázni hangos szavakkal nem tudja, de bizonyos abban, hogy ez élmény folyamata alatt nem tisztán csak érzett, hanem tudott, látott, tapasztalt olyan igazán, hogy ezt a tapasztalást semmiféle kritika tőle elvitatni nem tudja. James klasszikus vallás-élmény gyűjteményéből még kettőt megemlítünk.⁴ Az első egy levél: »A múlt pénteken

¹ II. Kor. 12—1/7.

² „Psychology and God“ 203. lap.

³ U. o. 380. lap.

⁴ U. o. 66. lap.

este egy élményem volt. Soha azelőtt annyira nem éreztem magamban és körülöttem az isteni szellemet, mint akkor. Úgy éreztem, hogy az egész szoba tele van Istennel, a levegő mintha mind valaminek a jelenlétét hullámoztatta volna. Nem tudom, hogy mi az a valami. Egy próféta lelkesedésével és tisztánlátásával beszéltem. Nem tudom megmondani, mi volt mindez.« A másik Szent Teréz élménye.¹ »Egy napon bizonyossá lett előttem, hogyan lehet minden dolgot Istenben látni s hogyan van minden Istenben. Nem tudtam a maguk formájában és tényleges alakjában felfogni azokat, mégis az a látás, amelynek részese voltam, feltétlen tiszta, határozott s el nem mosható nyomot hagyott lelkemben. A látás olyan fenséges és gyönyörű volt, hogy az értelem azt felfogni képtelen.«

A megvilágosodás kérdése sajátos vonása ama misztikus állapotoknak, amelyek a mi szempontunkból most fontosak. Ezenkívül James még két jellemző vonást jelöl meg. Az egyik az élmények múltkonysága, az ugyanis, hogy nem tartós jellegűek. A másik a passzivitás vonása. Eszerint minden vallásos élményen végigvonul egy negatív érzés, amelynek értelmében az élményt átélőnek kényszerűségből teljes mértékben alá kell vetnie magát ez állapotnak. Le van kötve, nem tud szabadúlni annak feltétlen hatása alól. Ilyenkor csak magával a Végtelen-Jelenléttel kénytelen foglalkozni a lélek. Minden élménynek félremagyarázhatatlan jellegzetessége, hogy benne valami »más« különös módon leköti, lebilincseli, uralja az egyént. Az új lélektan bármelyik apostola mondhat itt kritikát, beszélhet mechanizmusról, ösztönös, nem kormányozható vágyakról; azt a tényt azonban, hogy a lélekben a »más« érzése tényleg jelen van, elvitatni nem tudjuk. Ha abnormális esetnek mondja is valaki s ilyen alapon cáfolja az élmény valódiságát, ezzel inkább azt bizonyítja, hogy még a legnagyobb lelki rendellenességek alkalmával is, amikor rázkódások, bűnök, erkölcsi betegségek tartják lenyűgözve a lelket, jelen van az Isten megújító, teremtő tevékenysége.

Mit bizonyítanak tehát számunkra mégis ezek az élmények? Eleddig a tények azt igazolják, hogy semmi új dolgot nem mutattak fel. Még a legmodernebb misztikus is (egy francia: Mlle Ve Flournoy-ban) ugyanazt tudja elmondani élményéről, amit sok más régi elődje s ma élő kortársa; azt ugyanis, hogy az Istenséggel valahogyan érintkezésben volt.² És hogy ennek az

¹ „Psychology and God“ 411 lap.

² Dr. Flower: Lélektani előadásai (Oxford).

érintkezésnek igazi értéke leginkább a tényleges találkozás idején domborodott ki. Ebben a világ minden felekezeti, fajtájú élmény-élője megegyezik, legfeljebb egyik a keresztény elgondolás-szerinti Istent látta, vagy érezte, a másik Jézust, a harmadik Máriát, Buddhát, vagy Khrisnát; vagy hogy egy divatos embert se hagyjunk ki, — Wells, bizonyos meghatározhatatlan misztériumot tapasztal, vallomása szerint az éjszakák csendjében többször.¹ A fogalmak, a szavak változnak, a tapasztalás azonban ugyanaz marad. Pratt azt hiszi, hogy »ezeknek az élményeknek van valóságos értékük, ha nem is egészen olyan értelemben, ahogy azt az egyes misztikusok vélik; ha nem is mondják meg ez élmények, hogy mi az a »valóság«, de bizonyosságot tesznek annak létezésére és jelenlétére mellett oly módon, ahogy azt közönséges érzékeléssel elérni lehetetlen... a misztikusnak intuíciói vannak a »mögötti«-ről.²

Azonban nem feltétlen szükséges rendkívüli példákra hivatkozva reámutatni a tapasztalat valódiságára. Amidőn azt mondjuk, hogy ismerjük azokat, akiket szeretünk, ez alatt nem azt értjük, hogy körül is tudnók írni őket. Tisztán csak ismerünk valakit, valamit s ez az ismeret több, határozottabb, közvetlenebb minden szónál, vagy beszédnél, amelyet ez ismeréssel, meg-látással kapcsolatban mondunk. A költő sem tud rímekbe, szavakba szedni minden szépséget, melyet meglát, megél. Azonban, vajjon felhasználhatjuk-e mi ezeket a mindennapi élményeket, közvetlen kapcsolatokat arra, hogy azok bizonyítékai lehetnének egy olyan »jelenlét«-nek, amely több, mint az ember. Miután James e kérdést megvitatja, a következőket mondja: »Mintha volna az emberi tudatban bizonyos valóság-érzés, érzése egy objektív jelenlétnek, megpillantása „valaminek“.«³

Ottó nevezetes könyvében⁴ Schleirmacher elgondolásából ndúlva ki, aki a vallást függésérzetnek nevezte, ezt a különleges érzelmet a »teremtettség érzelmé«-nek, vagy »teremtettség tudat«-nak nevezi. Körülbelül azt a lelkiállapotot jellemzi ezzel, amilyenben Ábrahám lehetett, midőn így szólt: »Immár merész-kedtem szólni az én Uramnak, noha én por és hamú vagyok.«⁵ Ez tehát valamivel több, mint a schleiermacheri függésérzés...

¹ „First and Last Things“ 60. lap.

² „The Religious Consciousness“ 412. lap.

³ U. o. 53. lap.

⁴ „The Idea of God“ (angol ford.) 9. lap.

⁵ Mózes I. 18/27.

»Ez a teremtménynek olyan érzése, amely tudomására adja saját személyiségét azzal a valamivel szemben, amely minden teremtet felett létezik.«¹

Schleiermachert bírálva, Ottó a következőket mondja: »Szerinte az Isten tényére csak következtetés útján jutok el, vagyis azáltal, hogy egy olyan okra következtetek, amely lényemen túl valamiképpen bennem a „függésérzet“-et idézi elő.« Azonban ez ellenkezésbe jön a lélektani tényekkel. A »teremtettség érzete« közvetlenül és feltétlenül útal egy »object«-umra, amely a lényen kívül van; ez az úgynevezett »numinosus«, amelyet jellemezve, Ottó »misterium tremendum«-nak nevez. Magát ezt a fogalmat nehéz volna megmagyarázni. Ottó maga is azt mondja róla, hogy »csak érzékeltetni lehet valahogyan, amint az sajátos érzelmeket kelt fel az elmében«.² Ottó szerint más tulajdonságai vannak a »tremendum«-nak és más a »misztérium«-nak. Mindkettő határozottan kifejezi a »más«, vagy az »egészen más«-t, a »tremendum« az érzelemben rendszeresen csak a »borzasztó« érzetét idézi elő, a hatalmast, a félelmet jelent, ami mindenekfelett van s ami nem mind kívánatos. A »misztérium« ezzel szemben azt műveli, hogy annak ellenére, hogy ilyen félelmes, borzasztó, a kicsinység érzetét előidéz. ...a lélek, az értelm mégis ragaszkodik ahhoz a »más«-hoz s az néma, csendes, édes boldogságot jelent. Gyöngéd, szerető úgyannyira, hogy ennek jelenléte valóságos lelki illuminációt idéz elő. Ez az Ottó által elemezett, megjelölt és bizonyított érzelem tovább visz bennünket a misztikusok élményeinél. Ezek az érzések mélyen benne gyökereznek a mindennapi életben s nagyon kevesen lehetnek azok, akiket egyszer, vagy máskor nem tart fogva. A maguk durva formájában megtaláljuk ezt a lelki állapotot, mentálitást a vadembereknél; de bármennyire átváltozott a művelt lélek, ennek a hatalma alól szabadúlni nem tudott.

Waterhouse azt mondja, hogy »ilyen tapasztalatoknak, élményeknek a létezése s az a hatás, amelyet ezen élmények egyesek életére tesznek, azt bizonyítják, hogy nem csupán szubjektív illúzióval állunk szemben«.³ Felfogása szerint és elgondolása alapján, ha Ottó elemzései megalapozottabbak volnának, akkor a vallásos élmény kellő alapot adna a filozófiának, amelyen állva, az Istenre következtethetne. Az élmények értékét és feltétlen

¹ R. Otto: 10. lap.

² U. o. 22. lap.

³ Phil. of Rel. Exp. 105. lap.

jelentőségét ő abban látja, hogy a vallásos lelkeknek az határozott bizonyosságot ad, azonban csak azoknak, akik e tapasztalásoknak, élményeknek részesei. Másoknak el lehet ugyan mondani, le lehet írni a szubjektív élményt, sőt az elmondás által tömegeket lehet összecsődíteni (maglaviti pásztor-eset), de átadni másnak az egyéni élményben végbemenő jelenlét-érzetét a »más«-nak, nem lehet.

Mindazonáltal a vallásos tapasztalat, ha nem csupán egyes embereknek külön látomásait vesszük alapul s ha hozzágondoljuk a sok más bizonyítékot, amelyet a következtetés rendjén elősoroltunk, komoly tapasztalati bizonyítéknak vehetjük, amely Isten létezését általában megerősíti.